

τὸ Τράμ

ΕΝΑ ΟΧΗΜΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1989 - ΤΡΙΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ - ΤΕΥΧΟΣ 8

Πεζογραφία

Περικλῆς Σφυρίδης: *Ἡ Ἀναμέτρηση*

Νίκος Τριανταφυλλόπουλος: *Παραμυθία παρά θῖν ἄλός*

Μάνος Κοντολέων: *Τὸ τρυφερό ρ*

Πέτρος Κυρίμης: *Ὁ Παλιατζῆς ἢ ὁ δρόμος για τη Γερμανία*

Ραΐημοντ Κάρβερ: *Γείτονες*

Κείμενα

Uscha Brinkemöller: *Κοινωνία και λογοτεχνία στη Γερμανία από το 1945 μέχρι σήμερα*

Γιώργος Ἀράγης: *Ἡ τέχνη τοῦ μυθιστορήματος*

Ζωγραφική

Παῦλος Βασιλειάδης

Φωτογραφία

Γιάννης Παπανικολάου

Συνέντευξη

Μιά συνομιλία
τοῦ Νίκου Κάσδαγλη
μέ τόν Περικλῆ Σφυρίδη

Ποίηση

Γ. Ξ. Στογιαννίδης: *Ἐννιά ποιήματα*, Κώστας Ριτσώνης: *Ποιήματα*, Νίκος Βασιλάκης: *Ποιήματα*, Δημήτρης Τσίτος: *Μικρά Ποιήματα*, Αλεξάνδρα Μπακονίκα: *Ἐννιά ποιήματα*, Χ.Α. Καλαϊτζῆς: *Ποιήματα*, Ράινερ Κούντσε: *Ποιήματα*, Ἴνγκεμποργκ Μπάχμαν: *Ποιήματα*

Γιώργος Ἀράγης

«Ἡ τέχνη τοῦ μυθιστορήματος»*

Ὁ Μίλαν Κούντερα εἶναι γνωστός ὡς συγγραφέας ἀξιόλογων μυθιστορημάτων. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε ἀναγνωρίζει στὸν ἑαυτό του μονάχα τὴν ιδιότητα τοῦ μυθιστορηματογράφου. Μολαταῦτα συμβαίνει νὰ εἶναι παράλληλα καὶ στιβαρός διανοητής, μὲ ἐξαιρετικὴ παιδεία καὶ ἀσυνήθιστη ἀναλυτικὴ σκέψη. Στὸ βιβλίο του *Ἡ τέχνη τοῦ μυθιστορήματος*, πού ἀποτελεῖ συλλογὴ θεωρητικῶν κειμένων σχετικὰ μὲ τὸ μυθιστόρημα, βλέπει κανεὶς τόσο τὸ εὖρος τῆς παιδείας του ὅσο καὶ τὸν ἐναργῆ προβληματισμὸ του πάνω στὰ θέματα πού συγκεντρώνουν τὸ ἐνδιαφέρον του.

Τὸ εὖρος τῆς παιδείας του γίνεται αἰσθητὸ μὲ δύο κυρίως τρόπους. Πρῶτα ὡς εὐρύς γνωστικὸς ὀρίζοντας - πρόκειται θέβαια γιὰ γνώσεις ἀπὸ πρῶτο χέρι - πού ἐπιτρέπει στὸ συγγραφέα νὰ κινεῖται ἄνετα μέσα στὰ ὄριά του. Νὰ κινεῖται ἄνετα θὰ πεῖ νὰ ἔχει τὴν εὐχέρεια νὰ κάνει ἀνάλογης εὐρύτητας συσχετισμοὺς, συγκρίσεις, κ.λπ. Ἐτσι π.χ. μπορεῖ νὰ μιλάει διακριτικὰ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μυθιστορήματος ἀπὸ τὸ Ραμπελαί καὶ τὸ Φερβάντες ὡς τὶς μέρες μας. Ἐνῶ ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος μπορεῖ νὰ ἀντιπαραθέτει στὴ δυτικοευρωπαϊκὴ πρωτοπορία ὀρισμένης ἐποχῆς τὴ μεσευρωπαϊκὴ τοῦ Κάφκα, τοῦ Μούζιλ, τοῦ Μπρόχ, τοῦ Χάσεκ καὶ τοῦ Γκομπρόβιτς. Διαφορετικὰ τὸ εὖρος τῆς παιδείας του γίνεται αἰσθητὸ ὡς γνωστικὴ ἐπάρκεια πού χρησιμεύει ὡς κριτήριον γιὰ τὸ τί εἶναι ἀναμάσημα καὶ τί δέν εἶναι. Τί εἶναι συνεπῶς ἐπανάληψη, κοινοτοπία, ἀντιγραφή-μεταγραφή, καὶ τί δέν εἶναι. Τὴν κοινοτοπία καὶ τὴ μεταγραφή ὁ Κούντερα τὶς καταδικάζει ἀπερίφραστα. Γιὰ τὴν πρώτη παρατηρεῖ, μεταξύ ἄλλων, τὰ ἑξῆς. «Ἡ λέξη κίτς ὑποδηλώνει τὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου πού θέλει πάσει θυσιά ν' ἀρέσει στοὺς περισσότερους. Γιὰ νὰ εἶναι ἀρεστός, πρέπει νὰ ἐπιθεβαιώσῃ ὅλα ὅσα ὁ κόσμος θέλει ν' ἀκούσῃ, πρέπει νὰ εἶναι στὴν ὑπηρεσία τῆς κοινοτοπίας. Τὸ κίτς εἶναι ἡ μετάφραση τῆς βλακειᾶς τῶν κοινοτοπιῶν στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς ὁμορφιάς καὶ τῆς συγκίνησης. Μᾶς ἀποσπάει δάκρυα συμπάθειας γιὰ τὸν ἑαυτό μας, γιὰ τὶς κοινοτοπίες πού σκεφτόμαστε κι αἰσθανόμαστε.» Ἐνῶ γιὰ τὴ μεταγραφή προσυπογράφει τὶς ἀκόλουθες ἀναθεματικὲς φράσεις. «Μακάρι νὰ χαθοῦν ὅλοι ὅσοι ἐπιτρέπουν στὸν ἑαυτό τους νὰ ξαναγράψῃ ὅ,τι ἔχει γραφτεῖ! Νὰ τοὺς παλουκώσουν καὶ νὰ τοὺς κάψουν σέ σιγανὴ φωτιά! Νὰ τοὺς εὐνουχίσουν καὶ νὰ τοὺς κόψουν τ' αὐτιά!» Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρνητικὴ του στάση ἀπέναντι στὴν ἐπανάληψη-μεταγραφή ὁ Κούντερα ἐννοεῖ τὴν ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μυθιστορήματος μονάχα ποιητικὰ. Θεωρεῖ δηλαδὴ ὅτι τὴν ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μυθιστορήματος ἔχουν θέσῃ μόνο τὰ μυθιστορήματα ἐκεῖνα πού μὲ κάποιον τρόπο συνέβαλαν στὴ διάπλαση καὶ ἀνέλιξη τοῦ εἴδους. Τὰ κείμενα ἐκεῖνα πού μετέχουν «στὴν ἀλληλουχία τῶν ἀνακαλύψεων» τοῦ εἴδους καὶ ὄχι ὅλη ἡ ποσότητα τῶν ὑπαρκτῶν μυθιστορημάτων.

* Σχόλια στὸ βιβλίο τοῦ Μίλαν Κούντερα *Ἡ τέχνη τοῦ μυθιστορήματος*. Μετάφραση Φίλιππος Δρακονταειδῆς.

‘Ο προβληματισμός του Κούντερα στο συγκεκριμένο βιβλίο αφορά κατεξοχήν τό μυθιστόρημα. ‘Αξίζει νά δοϋμε μερικές από τίς βασικότερες πτυχές του, μιά και πρόκειται γιά τίς ξελαγαρισμένες απόψεις ενός αξιόλογου «πρακτικού» του μυθιστορήματος.

α) *Τό μυθιστόρημα αντίδοτο στή λογική μονομέρεια τής φιλοσοφίας και τών επιστημών.*

‘Ο συγγραφέας θεωρεί τό μυθιστόρημα προϊόν τής νεότερης Εϋρώπης. ‘Από τήν αύγή τών Νέων Χρόνων και δώθε, άφότου ή συστηματική λογική άρχισε νά δυναστεύει τή ζωή, παρουσιάστηκε στήν Εϋρώπη μιά αντίρροπη τάση ή όποία ένσαρκώθηκε στό μυθιστόρημα. Σύμφωνα μ’ αύτήν τήν έκδοχή τό μυθιστόρημα γεννήθηκε κυρίως από τήν πίεση τών άλογων ζωικών δυνάμεων πού είναι άσύμβατες μέ τούς μηχανισμούς τής συστηματικής λογικής. Γιατί ή τελευταία έχει περιορισμένη άκτίνα δράσης και μονομερή χαρακτήρα, ένώ οι άλογες δυνάμεις πηγάζουν από τά σκοτεινά βάθη του είναι και έχουν διφορούμενο χαρακτήρα. Σχετικά μέ τά περιορισμένα όρια τής λογικής ό Κούντερα μνημονεύει μιά έβραϊκή παροιμία πού λέει «‘Ο άνθρωπος σκέπτεται, ό Θεός γελάει». Και «Γιατί ό Θεός γελάει όταν βλέπει τόν άνθρωπο νά σκέπτεται; ‘Επειδή ό άνθρωπος σκέπτεται και ή άλήθεια του διαφεύγει». Τό μυθιστόρημα, πού εκφράζει πράξεις - κι οι πράξεις έχουν προπάντων άλογο και διφορούμενο χαρακτήρα -, είναι προΐδεασμένο από τό γέλιο του Θεου γιά τόν άνθρωπο πού σκέφτεται...

β) *‘Αλογο και λογική.*

Μιλώντας γιά τά μυθιστορήματα του Μπρόχ και τά δικά του ό Κούντερα θέτει άνοιχτά τό ζήτημα του άλογου στις ανθρώπινες πράξεις. ‘Ο άνθρωπος, γράφει στή σελίδα 53, «όδηγεϊται από τίς άλογες δυνάμεις τής ψυχής του». ‘Ενώ άλλου, μέ άφορμή ένα έπεισόδιο από τήν Άννα Καρένινα του Τολστόη, παρατηρεί πώς ή ανθρώπινη πράξη έχει «άν-άϊτιο», «άνυπολόγιστο» και «μυστηριώδη χαρακτήρα». Παρακάτω πάλι, σχετίζοντας τό ίδιο έπεισόδιο από τό βιβλίο του Τολστόη μέ τήν τριλογία *Οι ύπνοβάτες* του Μπρόχ, καταλήγει νά πει: «‘Η παραπομπή στον Τολστόη τοποθετεί τόν Μπρόχ μέσα στα πλαίσια μιάς από τίς μεγαλύτερες εξερευνήσεις του εϋρωπαϊκού μυθιστορήματος: τής εξερεύνησης του ρόλου πού παίζει τό μή λογικό στις αποφάσεις, στή ζωή μας». ‘Επειτα σε δύο μικρά κεφάλαια σκιαγραφεί δύο ειδικούς μηχανισμούς «άλογης λογικής» μέ βάση τίς «συν-χίσεις» και τά «σύμβολα». Μηχανισμούς οι όποιοι άν και δέν έχουν λογικό βάθος παίζουν σημαντικό ρόλο στή ζωή μας. Γενικεύοντας θά έλεγα ότι σύμφωνα μέ τό συγγραφέα ή ύπαρξη κυριαρχείται προπάντων από άλογες δυνάμεις οι όποιες δίνουν άλογο χαρακτήρα στις πράξεις της. Και τό μυθιστόρημα αποδίδοντας πράξεις θρίσκειται κοντά στις άλογες ζωικές δυνάμεις του ανθρώπινου είναι.

γ) *Εϊδολογικά γνωρίσματα.*

Τό μυθιστόρημα ως λογοτεχνικό είδος έχει τά δικά του όρια και τίς δικές του δυνατότητες. Παρουσιάζει συνεπώς ειδολογική ταυτότητα. Σύμφωνα μέ τή γνώμη του Μπρόχ, τήν όποία συμμερίζεται ό Κούντερα, «‘Ο μοναδικός λόγος ύπάρξεως ενός μυθιστορήματος είναι ν’ άνακαλύπτει αυτό πού μόνο ένα μυθιστόρημα μπορεί ν’ άνακαλύψει». Κι αυτό σημαίνει πώς ή ειδολογική ιδιαιτερότητα, αλλά και άναγκαιότητα, του μυθιστορήματος προκύπτει από τό γεγονός ότι έχει τή δυνατότητα νά εκφράζει πράγματα πού καμιά άλλη χρήση τής γλώσσας δέ μπορεί νά εκφράσει. ‘Ο ίδιος ό Κούντερα δίνει τόν εξής όρισμό του μυθιστορήματος: «‘Η μεγάλη μορφή τής πεζογραφίας, όπου ό συγγραφέας, διά μέσου πειραματικών «έγώ» (προσώπων)

έξετάζει εξαντλητικά μερικά θέματα τής ύπαρξης». Σέ άλλο σημείο τό όρίζει συνοπτικότερα μέ τ' ακόλουθα. «Τό μυθιστόρημα είναι ένας διαλογισμός γιά τήν ύπαρξη, θεωρουμένη διά μέσου φανταστικών προσώπων». Είναι φανερό πώς ό Κούντερα δέχεται ως αποκλειστικό άντικείμενο έρευνας του μυθιστορήματος - τό τονίζει άλλωστε μέ κάθε εύκαιρία - τήν ύπαρξη, τό άτομικό ανθρώπινο είναι. Καί ως βασικό μέσο γιά τήν προσέγγιση καί τήν έρευνα αυτού του άντικειμένου θεωρεί τά διάφορα πειραματικά ή φανταστικά (δυνητικές έκδοχές του έγώ) πρόσωπα. Πρόσωπα βέβαια πού ένεργοούν έτσι ή άλλιώς, δηλαδή πράττουν, μέ συνέπεια τό μυθιστόρημα ως οίκοδόμημα προσωπικών πράξεων νά έχει πρακτικό ή, διαφορετικά, δραματικό χαρακτήρα.

δ) *Ίδέες, ιδεολογίες, φιλοσοφία καί μυθιστόρημα.*

Ό Κούντερα έχει πειστεί ότι τό μυθιστόρημα είναι ασύμβατο μέ τίς διάφορες ιδέες, ιδεολογίες καί φιλοσοφικές δοξασίες. Κι είναι έπίμονος καί ρητός ώστε άξίζει νά δοϋμε μερικά συναφή άποσπάσματα. «Ό μυθιστοριογράφος» γράφει «δέν έχει περι πολλοϋ τίς ιδέες του. Είναι ένας έξερευνητής πού προσπαθεί ψηλαφώντας ν' ανακαλύψει μιάν άγνωστη όψη τής ύπαρξης». «Όταν ό Τολστόη έκανε τό σκαρίφημα τής πρώτης παραλλαγής τής *Άννα Καρένινα*, ή Άννα ήταν μιá γυναίκα πολϋ άντιπαθητική καί τό τραγικό τέλος δέν ήταν παρά ή τιμωρία πού τής άξιζε. Η τελική μορφή του μυθιστορήματος είναι πολϋ διαφορετική, αλλά δέν πιστεύω πώς ό Τολστόη είχε στό μεταξύ άναθεωρήσει τίς ιδέες του περι ήθικης. Θα έλεγα μάλλον ότι, κατά τή διάρκεια τής συγγραφής, άκουγε μιάν άλλη φωνή κι όχι εκείνη τής προσωπικής του πεποίθησης περι ήθικης. Άκουγε αυτό πού θα όνόμαζα σοφία του μυθιστορήματος. Όλοι οί άληθινοί μυθιστοριογράφοι άφουγκράζονται αυτή τήν υπερπροσωπική σοφία, πράγμα πού εξηγεί γιατί τά μεγάλα μυθιστορήματα είναι πάντα λίγο πιό έξυπνα άπό τούς δημιουργούς τους. Οί μυθιστοριογράφοι πού είναι έξυπνότεροι άπό τά έργα τους θα έπρεπε ν' αλλάξουν έπάγγελμα». «ΙΔΕΕΣ (Ιδέες)». Η άηδία πού δοκιμάζω γιά εκείνους πού περιορίζουν ένα έργο στις ιδέες του. Ό τρόμος μου μήπως έχω παρασυρθεί σ' αυτό πού όνομάζεται "πάλη τών τάξεων". Η άπελπισία πού μου έμπνέει ή συσκοτισμένη άπό ιδέες έποχή, ή άδιάφορη στά έργα.» «Στήν πραγματικότητα, άν αντί γιά τήν άναζήτηση του "ποιήματος", του κρυμμένου "κάπου εκεί πίσω", ό ποιητής "άναλαμβάνει τήν εϋθύνη" νά ύπηρετήσει μιá αλήθεια εκ τών προτέρων γνωστή, ή όποία προσφέρεται άφ' έαυτής καί θρίσκειται "έκει μπροστά", άποποιείται τήν ίδια τήν άποστολή τής ποίησης. Καί λίγο ενδιαφέρει άν ή προκατασκευασμένη αλήθεια όνομάζεται επανάσταση ή άμφισβήτηση, χριστιανική πίστη ή άθεϊσμός, άν είναι περισσότερο ή λιγότερο δίκαιη. Ό ποιητής, στήν ύπηρεσία μιās άλλης αλήθειας άπό εκείνη πού χρειάζεται ν' ανακαλυφθεί (ή όποία είναι *θάμποςμα*), είναι ένας νεϋτικος ποιητής». «Φοβάμαι υπερβολικά τούς καθηγητές, γιά τούς όποιους ή τέχνη δέν είναι παρά παράγωγο τών φιλοσοφικών καί θεωρητικών ρευμάτων. Τό μυθιστόρημα γνωρίζει τό ύποσυνείδητο πριν άπό τόν Φρόντ, τήν πάλη τών τάξεων πριν άπό τόν Μάρξ καί άσκει τή φαινομενολογία (τήν άναζήτηση τής οδσίας τών ανθρώπινων καταστάσεων) πριν άπό τούς φαινομενολόγους. Τί ύπεροχες "φαινομενολογικές περιγραφές" βρίσκονται στον Προυστ, ό όποιος δέν γνώριζε κανένα φαινομενολόγο!» Γενικότερα ό Κούντερα ύποστηρίζει πώς οί ιδέες, οί ιδεολογίες κι ή φιλοσοφία άνήκουν στήν περιοχή του άφηρημένου, του αίτιολογημένου καί τής μονομέρειας. Ένώ τό μυθιστόρημα άνήκει στήν περιοχή του συγκεκριμένου, του άναιτιολόγητου καί τής πολυπλοκότητας.

ε) *Μυθιστόρημα και υπερπροσωπικές καταστάσεις.*

Ἐντικείμενο τοῦ μυθιστορήματος εἶναι ἡ ὑπαρξή, τὸ προσωπικό εἶναι ἢ ἀλλιῶς «ὁ φανταστικός παράδεισος τῶν ἀτόμων». Σύμφωνα. Ἄλλὰ τότε πῶς γίνεται νὰ πιάνει καὶ νὰ ἐκφράζει υπερπροσωπικές καταστάσεις; Μιλώντας ὁ συγγραφέας γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Κάφκα παρατηρεῖ σχετικὰ: «Ἄν δὲν θέλουμε ν' ἀφεθοῦμε στὴ φενάκη τῶν ἐμπαιγμῶν καὶ τῶν θρύλων, δὲν θὰ βροῦμε κανένα σημαντικό ἔχθος πολιτικῶν ἐνδιαφερόντων στὸν Φράντς Κάφκα» μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴν ξεχώριζε ἀπ' ὄλους τοὺς φίλους του στὴν Πράγα, δηλαδή ἀπὸ τὸν Μάξ Μπρόντ, τὸν Φράντς Βέρφελ, τὸν Ἐγκον Ἐρβιν Κίς, ὅπως ἐξάλλου κι ἀπὸ ὄλες τὶς πρωτοπορίες πού, διατεινόμενες ὅτι γνώριζαν τὴν ἔννοια τῆς Ἱστορίας, ἀρέσκονταν νὰ ἐκκαλοῦν τὸ πρόσωπο τοῦ μέλλοντος.

«Πῶς γίνεται λοιπὸν καὶ δεχόμαστε σήμερα ὄχι τὸ δικό τους ἔργο, ἀλλ' αὐτό τοῦ μοναχικοῦ συντρόφου τους, τοῦ ἐσωστρεφοῦς καὶ συγκεντρωμένου στὴν ἴδια του τῆ ζωὴ καὶ στὴν τέχνη του, ὡς κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ προφητεία, ὑπὸ ἀπαγόρευσιν, γι' αὐτὸν τὸ λόγο, σ' ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ πλανῆτη;» Καὶ ἀπαντᾷ πῶς ὁ Κάφκα ἀντλήσει τὸν κόσμον τῶν μυθιστορημάτων του ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν, τὴν οἰκογενειακὴν προπάντων καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴν. Πράγμα πού σημαίνει γενικότερα ὅτι ἡ ἰδιωτικὴ ζωὴ ἀποτελεῖ δυνητικὰ πηγὴ ὄλων τῶν καταστάσεων, τόσο τῶν στενὰ προσωπικῶν ὅσο καὶ τῶν ὑπερπροσωπικῶν. Καλύτερα ὅμως ν' ἀκούσουμε τὸν ἴδιο τὸν Κούντερα. «Ὁ Κάφκα» γράφει «δὲν προφήτευσε. Εἶδε μόνο ὅ, τι θρῑσκόταν "ἐκεῖ πίσω". Δὲν ἔξερε πῶς ἡ ἐνόρασή του ἦταν ἐπίσης μιά προ-όραση. Δὲν εἶχε τὴν πρόθεση ν' ἀφαιρέσει τὸ προσωπεῖο ἑνὸς κοινωνικοῦ συστήματος. Ἐφερε στὸ φῶς τοὺς μηχανισμοὺς πού γνώριζε ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴν καὶ μικροκοινωνικὴν πρακτικὴν τοῦ ἀνθρώπου, δίχως νὰ ὑποψιάζεται ὅτι ἡ κατοπινὴ ἐξέλιξις τῆς ἱστορίας θὰ τοὺς ἔθετε σὲ κίνηση πάνω στὴ μεγάλη σκηνὴ τῆς». Κι ἄλλο ἀναλυτικότερα: «Τὸ μυθιστόρημα δὲν ἐξετάζει τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ τὴν ὑπαρξή. Κι ἡ ὑπαρξὴ δὲν εἶναι αὐτὸ πού ἐγίνε. Ἡ ὑπαρξὴ εἶναι τὸ πεδίο τῶν ἀνθρώπινων δυνατοτήτων, ὅλα ὅσα ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ γίνε, ὅλα ὅσα εἶναι ἱκανὸς νὰ κάνε. Οἱ μυθιστοριογράφοι ἰχνογραφοῦν τὸν *χάρτη τῆς ὑπαρξῆς*, ἀνακαλύπτοντας τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλη ἀνθρώπινον δυνατότητα. Ἄλλὰ ἐπαναλαμβάνω πῶς "ὑπάρχω" σημαίνει: "Εἶμαι-μέσα-στὸν-κόσμο". Πρέπει λοιπὸν νὰ κατανοήσουμε καὶ τὸ πρόσωπο καὶ τὸν κόσμον ὡς *δυνατότητες*. Στὸ ἔργο τοῦ Κάφκα ὅλα αὐτὰ εἶναι ξεκάθαρα: ὁ κόσμος τοῦ Κάφκα δὲν μοιάζει μὲ καμιά γνωστὴ πραγματικότητα, εἶναι μιά *ἀκραία καὶ μὴ πραγματοποιημένη δυνατότητα* τοῦ ἀνθρώπινου κόσμου. Εἶναι ἀλήθεια πῶς αὐτὴ ἡ δυνατότητα διαφαίνεται πίσω ἀπὸ τὸν πραγματικὸν μας κόσμον καὶ φαίνεται νὰ προαναγγέλλει τὸ μέλλον μας. Γι' αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ τὴν προφητικὴν διάσταση τοῦ Κάφκα. Ἄλλ' ἀκόμα κι ἂν τὰ μυθιστορήματά του δὲν εἶχαν τίποτε τὸ προφητικόν, δὲν θὰ ἔχαναν τίποτε ἀπὸ τὴν ἀξίαν τους, γιατί συλλαμβάνουν μιά δυνατότητα τῆς ὑπαρξῆς (δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου του) καὶ μᾶς κάνουν ἔτσι νὰ βλέπουμε τί εἴμαστε, γιὰ ποιὲς πράξεις εἴμαστε ἱκανοί.»

στ) *Μυθιστόρημα καὶ κριτικὴ.*

Ἄξιζει τέλος νὰ προσέξουμε πῶς θέτει ὁ Κούντερα τὸ ζήτημα τῆς ἀξίας στὰ λογοτεχνικά ἔργα καὶ κατὰ συνέπεια πῶς ὑποδείχνει τὴν κύρια δουλειά, δηλαδή τὴν ἀξιολογικὴν λειτουργία, τῆς κριτικῆς. «Ἀναρωτιέμαι γιὰ μιάν αἰσθητικὴν ἀξίαν» γράφει στὴ σελίδα 134 «πᾶν νὰ πεῖ: προσπαθῶ νὰ προσδιορίσω καὶ νὰ κατονομάσω τὶς ἀνακαλύψεις, τὶς καινοτομίες, τὸ νέο φῶς πού ἓνα ἔργο ρίχνει στὸν ἀνθρώπινον κόσμον. Μόνον τὸ ἀναγνωρισμένο ὡς ἀξία ἔργο (τὸ ἔργο τοῦ ὁποίου τὸ νεοφανὲς ἔχει

κατανοηθεί και κατονομαστεί) μπορεί να αποβεί μέρος της "ιστορικής εξέλιξης της τέχνης", ή οποία δεν είναι μία ακολουθία γεγονότων, αλλά ένα κυνήγι αξιών. "Αν παραμερίσουμε το ζήτημα της αξίας, ικανοποιούμενοι με μία περιγραφή (θεματική, κοινωνιολογική, φορμαλιστική) ενός έργου (μιάς ιστορικής περιόδου, ενός πολιτιστικού φαινομένου κ.τ.λ.), αν θάλουμε ένα "ΐσον" ανάμεσα σε όλα τα πολιτιστικά φαινόμενα και όλες τις πολιτιστικές δραστηριότητες (ανάμεσα στον Μπάχ και στο ρόκ, ανάμεσα στα κόμικς και στον Προύστ), αν ή κριτική της τέχνης (ό διαλογισμός για την αξία της) δεν βρίσκει πιά θέση για να εκφραστεί, ή "ιστορική εξέλιξη της τέχνης" θά συσκοτιστεί, θά ίσοπεδωθεί, θά αποβεί μιά τεράστια και παράλογη αποθήκη έργων». Κι άλλου: «Σ' ένα δελτίο τύπου, ό εκδότης θέλει να τοποθετήσει τον Μπρόχ σ' έναν περίγυρο πολύ κεντρο-ευρωπαϊκό: Χόφμασταλ, Σβέβο. 'Ο Μπρόχ διαμαρτύρεται. "Αν θέλουν να τον συγκρίνουν με κάποιον, άς είναι τότε με τον Ζίντ και με τον Τζόυς! "Ήθελε άραγε ν' άπαρνηθεί με αυτό τον τρόπο την "κεντρο-ευρωπαϊκότητα" του; "Όχι. "Ήθελε μόνο και μόνο να πεί ότι οί έθνικοί, τοπικοί περίγυροι δεν χρησιμεύουν σε τίποτα, όταν πρόκειται να συλλάβεις την έννοια και την αξία ενός έργου».

Μέ όλα όσα είπα ως εδω προσπάθησα να δώσω μιά ιδέα από τα βασικότερα ζητήματα για τα όποια μιλάει ό Κούντερα στο βιβλίο του. Φυσικά ούτε σ' όλα τα θέματα αναφέρθηκα, ούτε εξάντλησα αυτά που επισήμανα, ούτε χρειαζόταν να τό κάνω. 'Ο Κούντερα δεν κρύβει, τίς απόψεις του, δεν τίς μπερδεύει, δεν παίζει θέατρο. Είναι κατασταλαγμένος, ειλικρινής και σαφής. "Αν και μυθιστορηματογράφος ό ίδιος δε ζητάει έλαφρυντικά - δεν περιορίζει τίς δυνατότητες του είδους στα δικά του μέτρα -, δεν παίρνει τό μέρος του μυθιστορηματογράφου αλλά του μυθιστορήματος. Είναι άνθρωπος που έχει ξεπεράσει την ανάγκη να υπερασπίζεται τίς αδυναμίες του - πνεύμα ελεύθερο και τίμιο. Τό βιβλίο του, για τίς έμπειρίες και τον προβληματισμό τα όποια προϋποθέτει, θά πρέπει να διαβαστεί και να ξαναδιαβαστεί από τον καθένα: Δέ γράφονται και δε δημοσιεύονται κάθε μέρα τέτοια βιβλία. Είναι άπ' αυτά που ξεχωρίζουν ανάμεσα στα καλύτερα του είδους και κερδίζουν μιά θέση μονιμότερη στη συνείδησή μας.

II

Είπα παραπάνω πώς ό Κούντερα δεν κρύβει τίς απόψεις του και πώς είναι σαφής. Πρέπει να όμολογήσω τώρα ότι δεν έχω διαβάσει στο πρωτότυπο κανένα από τα κείμενα του βιβλίου. Συνεπώς όλα όσα προανάφερα για τό *"Η τέχνη του μυθιστορηματος"* τά άντλησα από την ελληνική μετάφρασή του. Πόσο έγκυρη μπορεί να είναι μιά τέτοια ένέργεια; 'Η έγκυρότητα εδω έξαρτιέται από την πιστότητα της μετάφρασης, κάτι που δεν έχω έλέγξει. 'Αλλά τότε, χωρίς να έχω ύπόψη μου τό πρωτότυπο, που βασίστικα και μίλησα θετικά για τον προβληματισμό, την ειλικρίνεια και τη σαφήνεια του Κούντερα; Βασίστηκα, πράγμα συζητήσιμο που δεν πρέπει να μείνει άδηλο, στα ακόλουθα στοιχεία της μετάφρασης.

Πρώτα πρώτα στο γεγονός ότι τα κείμενα της μετάφρασης διαβάζονται και γίνονται κατανοητά. 'Ο λόγος μ' άλλα λόγια κυλάει, από συντακτική και νοηματική άποψη, άπρόσκοπτα χωρίς τρεκλίσματα και άφασικά κενά.

'Εξάλλου, αναφορικά με τη σύνταξη, ή μετάφραση δεν κάνει εκδηλες παραχωρήσεις στο συντακτικό της γαλλικής γλώσσας που είναι ή γλώσσα του πρωτότυπου.

Παραχωρήσεις που παρατηρούνται σε μεγάλο βαθμό σε ανάλογες περιπτώσεις μεταφράσεων από τη Γαλλική και την Άγγλική κυρίως. Κι όταν ένας μεταφραστής δεν παρασέρνεται από τη σύνταξη του πρωτότυπου, αλλά την ελέγχει, θά πεί, μεταξύ άλλων, ότι γνωρίζει τη σύνταξη της μητρικής του γλώσσας - μιά γνώση που δεν είναι, όπως θά 'πρεπε, αυτονόητη εδώ σ' έμας.

Ό Κούντερα στο *Η τέχνη του μυθιστορήματος* αναπτύσσει τά κείμενά του με βάση καμιά δωδεκαριά κατακτημένες απόψεις σχετικά με τό μυθιστόρημα και τήν τέχνη γενικότερα. Αυτές τίς απόψεις δεν τίς εκθέτει συστηματικά, δηλαδή μία προς μία, αλλά κατά περίπτωση, όπως τό φέρνει ό λόγος και ή ανάγκη τών κειμένων του. Μέ συνέπεια νά συναντούμε τήν κάθε μιά αρκετές φορές και μέ διαφορετική διατύπωση. Έντούτοις άν και είναι διατυπωμένες έτσι, μή συστηματικά και δώθε κειθε, είναι πάντοτε αναγνωρίσιμες μέσα στό μεταφρασμένο βιβλίο. Ένας ανεπαρκής γνώστης του πρωτότυπου θά ήταν δυνατό νά κάνει κάποιες παρανοήσεις, μέ αποτέλεσμα σε κάποιο ή σε κάποια σημεία ό αναγνώστης νά δυσκολευόταν νά ταυτίσει τίς απόψεις του συγγραφέα. Ένώ, όπως είπα, στή μετάφραση του Δρακονταειδή κάτι τέτοιο δέ συμβαίνει.

Είναι επίσης ένδεικτικό τής μεταφραστικής επάρκειας του μεταφραστή τό ό,τι ό λόγος του δεν υποδηλώνει αίσθημα ανασφάλειας. Πρόκειται για κάτι που διαφαίνεται καθαυτό, αλλά επιπλέον και από τήν έλλειψη φραστικών επιτηδεύσεων μέ άόριστη σημασία και επιδεικτικών λεκτικών ξενισμών. Όταν βλέπει κανείς τέτοιες επιτηδεύσεις και ξενισμούς σ' ένα θεωρητικό κείμενο, μεταφρασμένο ή πρωτότυπο, μπορεί νά είναι σίγουρος ότι ό άνθρωπος που τό 'γραψε δέ γνώριζε μέ ακρίβεια τά νοήματα που ήθελε νά διατυπώσει. Και στήν περίπτωση που πρόκειται για μεταφρασμένο γραφτό είναι αυτονόητο πώς ό μεταφραστής δέ γνώριζε μέ επάρκεια τό γνωστικό άλλοθι (τόν γενικότερο προβληματισμό γύρω από τό αντικείμενό του) του πρωτότυπου.

Υπάρχει ακόμη ή συγγραφική φωνή τήν όποία ό Ώντεν τή θεωρεί υπεργλωσσικό στοιχείο τό όποιο διασώζεται στίς καλές μεταφράσεις. Στο *Η τέχνη του μυθιστορήματος* έγώ τουλάχιστο δέ διακρίνω τή φωνή του μεταφραστή αλλά του μεταφρασμένου.

Θέλω τέλος νά τονίσω ως άρετή του μεταφραστή τό γεγονός ότι δέ χρησιμοποιεί άμετάφραστες και μέ ξενικά στοιχεία διάφορες λέξεις όρων και όνομάτων. Θ' αξίζει αυτή ή λεπτομέρεια νά προσεχτεί από όσους θέλουν νά παρουσιάζονται σάν γλωσσομαθείς μεταφραστής και μή. Στήν πραγματικότητα αφήνουν άμετάφραστες και μέ ξενικά στοιχεία τέτοιες λέξεις κατά κανόνα όσοι δέ γνωρίζουν πώς προφέρονται ακριβώς, ή δέ γνωρίζουν τό γένος τους, ή δέ γνωρίζουν μέ ποιά ειδική έννοια χρησιμοποιούνται εκάστοτε, ή τέλος από σύμπλεγμα έπαρχιωτισμού.

Μιά όμως και ό λόγος εδώ για τή γλώσσα τής μετάφρασης και όχι εϋθώς για τήν πιστότητά της, θά πρέπει για λόγους αρχής νά σημειώσω και τ' ακόλουθα.

Υπάρχουν μερικά σημεία όπου ό λόγος του μεταφραστή σκληραίνει κάπως χάνοντας τήν ελαστικότητά του. Όπως π.χ. στή φράση «παρωδία άναφοράς» που βρίσκεται μέσα στήν ένότητα «μιά παρωδία άναφοράς στό Συμπόσιο του Πλάτωνα». Η σύμπτωση τό θέλει τά σημεία αυτά νά καλύπτονται εκφραστικά από τύπους τής καθαρεύουσας. Δεν πιστεύω πώς εϋθύνεται ή καθαρεύουσα καθαυτή, και δεν είναι εύκολο νά πεί κανείς μέ σιγουριά γιατί συμβαίνει έτσι. Όσο μπορώ νά έχω γνώμη πάντως κλίνω προς τήν έπόμενη έκδοχή. Ό μεταφραστής είναι προσανατολισμένος προς τή δημοτική τήν όποία και χρησιμοποιεί. Φαίνεται όμως πώς έρχονται κάποιες

στιγμές που η δημοτική του παρουσιάζει κενά. Κενά που προτιμάει να τά σκεπάζει προσφεύγοντας σέ τύπους τής καθαρεύουσας. Μιά λύση βολική ασφαλώς αλλά τελικά μάλλον μειονεκτική.

Κάτι άλλο που θά 'θελα να παρατηρήσω είναι ότι στο βιβλίο συναντούμε τις ακόλουθες λέξεις: «προβληματική», «σηματοδοτούμενος», «ιδιωτικότητα», «σχετικοποιούνται», «γραφειοκρατικοποιεί», «γραφειοκρατικοποιημένης», «ποιητικοποιημένη», «περιθωριοποίηση», «λυρικοποιείς», «όμοιογενοποίηση». Τέτοιες λέξεις χρησιμοποιεί σήμερα ένας δλόκληρος συρφετός από ήμμαθείς δημοσιογράφους, έκφωνητές του ραδιοφώνου και τής τηλεόρασης, εκπαιδευτικούς, διανοούμενους, κ.λπ. Είναι δηλαδή λέξεις (δ Κούντερα ίσως θά έλεγε λέξεις-κίτς) σημεία και τέρατα του συρμού. Τό κακό μ' αυτές τις λέξεις είναι ότι τά λένε όλα και τίποτε συγκεκριμένο. (Κανέναν π.χ. σήμερα στην Έλλάδα δέ μπορεί να μάς πεί τί σημαίνει ακριβώς τό ουσιαστικό «προβληματική»). Κι ό λόγος που τις χρησιμοποιεί αδιάκοπα ό συρφετός που προανάφερα είναι ότι δίνει διεξοδό μ' αυτές, πέρα από άλλα, στή γλωσσική του άμάθεια. Έτσι κάνει δυσάρεστη έντύπωση τό ότι άπαντούν, έστω και αυτές τις λίγες φορές, στή συγκεκριμένη μετάφραση που δέν άνήκει στίς μεταφράσεις του συρμού.

Συγκεφαλαιώνοντας τά παραπάνω μπορώ να πώ, μέ βάση τήν Έλληνική τής μετάφρασης, ότι *Η τέχνη του μυθιστορήματος* δέν άποτελεί μεταφραστικό ναύαγιο. Άντίθετα ό Έλληνας άναγνώστης μπορεί να διαβάσει τό βιβλίο και να παρακολουθήσει τά νοήματά του. Άπό τήν άποψη αυτή δέ συνέθηκε έδώ ότι συνέθηκε μέ πολλά άλλα αξιόλογα θεωρητικά βιβλία που ουσιαστικά ή μετάφρασή τους στή γλώσσα μας τά έξόντωσε. Βιβλία, όπως π.χ. τό *Γιά μία κοινωνιολογία του μυθιστορήματος* του Λ. Γκολτμάν ή τό *Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής* του Μ. Μπαχτίν, είναι ουσιαστικά άχρηστευμένα για τον Έλληνα άναγνώστη. Γιατί ούτε διαβάζονται, ούτε δοκιμάζει άλλος να τά ξαναμεταφράσει μία που κυκλοφορούν στην άγορά κι έχουν, έτσι κι άλλως, μικρό άγοραστικό κοινό. Γι' αυτό όφείλουμε να ξεχωρίζουμε τή δουλειά των μεταφραστών όπως αυτή για τήν όποία μίλησα στίς προηγούμενες σελίδες. Κατά τή γνώμη μου και σύμφωνα μέ όσα σχετικά προανάφερα, μέ τή μετάφραση αυτή πλησιάζουμε προς τό σημείο εκείνο που νιώθει κανείς σά να του μιλάει ό ξένος συγγραφέας άπευθείας στην Έλληνική. Και τί σημαίνει τοúτο τό έχει πεί πολύ καλά ό ίδιος ό Κούντερα παλιότερα σέ μία έξοχη όμιλία-δοκίμιο του.

1. Πράγα - Ιούνιος 1967, Λόγοι Τσέχων συγγραφέων, μετάφραση Άγγέλα Βερυκοκάκη, Άθήνα, Νέοι Στόχοι, 1971, σελ. 11.